

Tendencje humanistyczne Tadeusza Różewicza w świetle rozważań literackich o pierwszej i drugiej wojnach światowych

*Praca została wykonana na katedrze filologii słowiańskiej
Instytutu Filologii i Dziennikarstwa Wołyńskiego
Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki*

W artykule zostały zaprezentowane tendencje humanistyczne utworów Tadeusza Różewicza na temat pierwszej i drugiej wojny światowej. Dzieła poety są zestawione z twórczością innych pisarzy o charakterze batalistyczno-wojennym.

Wyrazy kluczowe: humanizm, wymiar antropologiczny, pole intencjonalne, wartości humanistyczne.

Оляндер Луїза. Гуманістичні тенденції Тадеуша Ружевича у світлі літературних роздумів про Першу й Другу світові війни. У статті представлено гуманістичні тенденції творів Тадеуша Ружевича на тему Першої і Другої світових воєн. Здійснено порівняння творів поета з творчістю інших письменників фаталістично-військового характеру.

Ключові слова: гуманізм, антропологічний вимір, інтенційне поле, гуманістичні цінності.

Olyander Luisa. Humanistic Trends of Tadeusz Ruzhevych Against Literary Reflections on the First and Second World Wars. The article presents the humanist tendencies of works by Tadeusz Ruzhevych on I and World War II. Works of the poet's comparisons with the work of other writers fatalistic-military character.

Key words: humanism, anthropological dimension intentsiyne field, humanistic values.

Formułowanie problemu naukowego i jego znaczenie. Ogromne znaczenie obecności Tadeusza Różewicza – poety, prozaika, i dramaturga – w literaturze polskiej obszernie zostało zarysowane przez krytyków literackich. Już w latach siedemdziesiątych XX wieku zostały opublikowane jedna po drugiej prace monograficzne na temat jego twórczości: «Różewicz» (1972) G. Foglera, «Różewicz znowu i znowu» (1977) K. Wyki, «Teatr Różewicza» S. Gębali, «Różewicz, Języki teatru» (1989) K. Brauna, «Walka o oddech. O pisarstwie Tadeusza Różewicza» (1990) T. Drewnowskiego, «Autor i dramat» (1999) E. Wąchockiej i in. Stałe zainteresowanie twórczością poety nadal trwa, oczym świadczą również prace młodszego pokolenia krytyków literackich: Anna Kurska, Zenon Ożóg, Michał Januszkiewicz i inni. Istniejące opracowanie stają się bodźcem do dalszego zbadania różewiczowskiej artystyczno-filozoficznej koncepcji człowieka, różewiczowskiego humanizmu. Zwłaszcza, naszym zdaniem, należy zbadać poetycki i dramatyczny spadek pozostawiony nam przez Tadeusza Różewicza na tle literatury europejskiej i jej wypowiedzenia się o I wojnie światowej, w tym też wojnie domowej w Rosji oraz o II wojnie światowej i wojnie w Afganistanie w wymiarze wschodnioeuropejskim. Podstawowym wątkiem tego kierunku literackiego jest ukazanie wpływu wojny na człowieka, który ma nie tylko fizyczne, ale również duchowe rany z powodu wyniszczającej przemocy wojennej.

Celem artykułu jest zestawienie utworów Tadeusza Różewicza z dziełami innych pisarzy europejskich i ukazanie typologicznych aspektów w koncepcji humanistycznej oraz indywidualną i narodową tożsamość Różewicza w ustosunkowaniu się do człowieka i człowieczeństwa.

Wykład podstawowego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników badań. W dziełach Tadeusza Różewicza, w odróżnieniu od innych pisarzy, nie ma scen batalistycznych, opisów poboisk, pożarów, jednak na podstawie jego wierszy i dramatów zostały przedstawione smutne wydarzenia bitwy Vesterplyatte, wyniszczenie getta w Warszawie, Oświęcim, Powstanie Warszawskie, rozstrzelanie przez faszystów starszego brata Janusza w czasie okupacji Polski, liczne działania wojskowe, własny udział w partyzance Armii Krajowej w latach 1943–1944 – to wszystko tworzy tkankę wątków wojennych tego słynnego polskiego pisarza. Te wszystkie wspomnienia swoim brakiem patosu mawiązują do stylu barbusowskie powieści «Ogień», o której Gorki pisał w ten sposób: «Jest to książka prosta, jak Ewangelia, wypełniona proroczym gniewem, jest to pierwsza książka, która mówi o wojnie prosto, dokładnie, spokojnie i z niezbędną mocą prawdy. Nie ma w niej opisów romantyzujących wojnę, malujących jej brudne krwawe przerażenie we wszystkie kolory tęczy» [1, 369].

Jednak «prosto, jak Ewangelia» Tadeusz Różewicz pisze w wierszach i dramatach nie o wojnie i człowieku w niej, a o tych tragicznych skutkach, które wojna pozostawiła we wnętrzu jej uczestników, mimo tego, po czyjej stronie oni walczyli. Wyniszczającym jest już sam fakt przekroczenia Bożego Przykazania «Nie zabijaj!». Ten problem, u źródeł którego leży grzech Kaina, niejednokrotnie stawał się tematem literatury światowej. Jednak u Różewicza chodzi o zabijanie podczas bitwy, co paradoksalnie znajduje sobie usprawiedliwienie. Oczywiście, że tu nie ma jednoznacznej odpowiedzi: kiedy przeciwnik łamie się do twego domu, wezwanie W. Broniewskiego «Bagnet na broń!» w jakiś sposób da się usprawiedliwić. Słusznie zauważa Wasyl Słapczuk: «Nie każdy, kto zabił człowieka, jest zabójcą». Jednak nie mniej słuszną jest końcowa refleksja w jego wierszu: «Jednak każdy zabity człowiek pozostaje zabity» [2, 24].

Uświadomienie przez człowieka tego faktu nie mija bez skutków. Zabójstwo wywiera na człowieka wpływ w różnym stopniu. Skajności takiego wpływu przedstawił L. Leonow w powieści «Złodziej», odwarzając «kliniczny obraz» ludzkiej gnilizny. Jego bohater Agej za zabitego w bitwie austriackiego oficera uzyskał wyróżnienie wojskowe [3, 149–150]. Postać ta naskroś tragiczna, ponieważ aktywnie poszukuje swojej śmierci, która jakby ma obrzydzenie do zabójcy i nie chce przyjść.

Tadeusz Różewicz wyświetla inną sytuację psychologiczną, w jakimś stopniu biograficzną. Przeżycia jego bohatera są skomplikowane z tego powodu, że na terenach Polski faszyci stworzyli całe fabryki śmierci. Nie bez powodu Borowski przedstawił Oświęcim jako najbardziej krwawą bitwę wojenną [4, 30]. Wójcik o tym pisał: «Problemem rzucającym się w oczy we wszystkich opowiadaniach oświęcimskich Borowskiego jest masowość mordu» [4, 52]. To wszystko pogłębia tragiczny stan bohatera w utworach Różewicza. Przed czytelników powstaje obraz młodzieńca, z którego wojna uczyniła zabójcę, odjęła mu młodość i wiarę.

*Zamordowałem człowieka
i czerwonymi palcami
gładziłem białe piuersi kobiet.
Okaleczony nie widziałem
ani nieba ani róży
ptaka gniazda drzewa
świętego Franciszka
Achillesa i Hektora
Przez sześć lat
Buchal z nozdrza opar krwi
Nie wierzę w przemianę wody w wino
nie wierzę w grzechów odpuszczenie
nie wierzę w ciała zmartwychwstanie* [5, 10].

Być może, to, o co chodzi w wierszu Różewicza «Lament» jest nahwiekszą zbrodnią wojny w ogóle. To nie przypadek, że bohater Różewicza ma wspólne cechy w postacią literacką Słapczuka, której pisarz przypisuje swoje własne doświadczenie życiowe:

*Dzisiaj on zabił człowieka,
Osierocił czyjąś rodzinę.
I jeszcze nie wyschła ziemia,
Gdzie krew wroga przelałem* [2, 5].

Konceptualne znaczenie u Tadeusza Różewicza ma jego wiersz «Ocalony», gdzie w pełni jest zdemaskowana dehumanizacja człowieka, u którego z powodu przeżytego zniknęły ogólne wartości ludzkie, wygasła wiara. Bohater utworu poetyckiego sam nikogo nie zabijał, tylko był świadkiem masakr, otóż sam postanowił zostać ofiarą. Ion uratował się fizycznie, jednak jego dusza została zmasakrowana, ponieważ najważniejszą refleksją dla niego stała się myśl, że życie człowieka nie jest wartościowe, bo przyrównane jest do bydła, które wiozą na zabicie. A jednak bohater uświadamia, że bez żadnych wartości żyć nie da się i pragnie na wszelki sposób wrócić do normalnego trybu życia.

*Szukam nauczyciela i mistrza
niech przywróci mi wzrok słuch i mowę
niech jeszcze raz nazwie rzeczy i pojęcia
niech oddzieli światło od ciemności
Mam dwadzieścia cztery lata
ocalałem*

prowadzony na rzeź [5, 22].

Psychiczny stan tej postaci literackiej jest przedstawiona nie tylko w sposób werbalny, ale również poprzez rytm i intonowanie. Ostra tonalność początku dzieła poetyckiego zamienia się pod koniec w gorące błaganie o ratunku, co jednocześnie stanowi wezwanie życiowe.

Ostatnie wersety wiersza są wypełnione sarkazmem, jednak z kontekstu wyczuwa się nadzieja, ponieważ bohater ma dopiero dwadzieścia cztery lata.

Podobny wątek znajdujemy z dramacie «Kartoteka», w którym bohater, partyzant AK, odzwierciedla pokolenie Różewicza. Walka, podczas której on przypadkowo zabija swego – a jest to szczególnie symboliczny – duchowo go wyczerpała i teraz on bezczynnie patrzy na życie i ludzkość. W jego przeszłości pozostała wojna, która niczemu go nie nauczyła. Nową katastrofą staje się dla bohatera bomba wodorowa, ale on nic nie czyni dla tego, aby uprzędzić niebezpieczeństwo i nie wie, jak to można zrobić.

«Kartoteka» jest wybudowana na aluzjach. Szczególną rolę odgrywa jej rozdrobniona struktura, na podstawie czego tworzą się warunki do rozważań filozoficznych o istnieniu, obrazów i kształtów w tym samym duchu.

System obrazów jest ukształtowany według zasad uruchomionej galerii obrazów: każdy z bohaterów występuje przez widzami jakby na podium.

Najbardziej wyraźną jest postać Pana z Przedziałkiem. Ten obraz jest przedstawiony na podstawie kontrastów i jest typowym służącym: «Do pokju włązi na czworakach elegancki pan w średnim wieku. Jest idealnie uczesany, ulizany. Wyraźny przedziałek na głowie. Można powoedzieć, że uczesany od wewnątrz. Pan ten obchodzi na czworakach cały pokój. Obwąchuje nogi stołu, krzesło, zagląda pod łóżko ...zaczyna gadać, podnosząc pysk w stronę Bohatera» [6, 17].

W tej charakterystyce portretowej przecinają się dwa intencjonalne pola: pana i psa Bobika. Ten pies zwracając się do Bohatera podkreśla swoje znaczenie. Naprasza się pytanie: czy to dla takich Bobików złożyli w ofierze swoje życie najlepsi ludzie społeczeństwa? Jednak to są tylko rozmyślenia na tle, ponieważ podstawowym celem dramatu «Kartoteka» jest aktywizacja pojęć odbiorcy. Należy przywrócić współczesnemu człowiekowi jego tożsamość i wartości humanistyczne.

Wniosek i dalsze perspektywy badań. Otóż możemy wywnioskować, że oryginalność literacko-filozoficznych rozważań Tadeusza Różewicza polega na tym, że jego głos współbrzmi z głosami innych pisarzy, którzy wypowiadali się o wojnie i wartościach humanistycznych. Poeta pragnie ocalić skaleczoną przez wojnę duszę człowieka. Z tego powodu Różewicz tak pisał w swoim posłowniu do tomu «Twarz»: «Fakt, że wybrałem historię sztuki jako przedmiot studiów, nie był przypadkowy. Zapisalem się na historię sztuki, żeby odbudować gotycką świątynię. Żeby crgła po cegle wznieść w sobie tek kościół. Żeby element po elemencie zrekonstruować człowieka» [7, 6]. Był to główny cel Różewicza, w czym on też wspiera ludzi współczesnego pokolenia.

Spis wykorzystanej literatury

1. Горький М. Замечательная книга («В огне» Анри Барбюса) / М. Горький // Публицистика М. Горького в контексте истории. – Вып. 8. – М. : ИМЛИ РАН, 2007. – С. 367–370.
2. Слапчук В. Німа зозуля / В. Слапчук. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 112 с.
3. Леонов Л. Собрание сочинений. В 10 т. Т. 3 / Л. Леонов. – М. : Худож. лит., 1970. – 637 с.
4. Wójcik W. Opowiadania Tadeusza Borowskiego / W. Wójcik. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1972. – 141 s.
5. Różewicz Tadeusz. Poezja : w 2 t. / Tadeusz Różewicz. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1988.
6. Różewicz Tadeusz. Kartoteka / Tadeusz Różewicz. – Kraków ; Wrocław : Wydawnictwo Literackie, 1986. – 56 s.
7. Czerni K. Nałóg korespondencji / K. Czerni // Tadeusz Różewicz, Zofia i Jerzy Nowosielscy. Korespondencja. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2009. – S. 5–20.